

Професійна орієнтація та професійне самовизначення учнів загальноосвітніх навчальних закладів

Андрій МИКОЛАЄНКО,

вчитель трудового навчання вищої категорії, старший вчитель Яготинської СЗОШ I–III ступенів №2 Київської області, старший викладач кафедри загальнотехнічних дисциплін і методики викладання трудового навчання та креслення,

Віктор ГЕРАСИМЧУК,

старший викладач кафедри загальнотехнічних дисциплін і методики викладання трудового навчання та креслення

Одним з головних кроків у житті кожної молоді людини є вибір професії. Від правильного вирішення питання «Ким бути?» багато в чому залежить вся подальша доля людини. Якщо учень вибирає професію випадково, то це потім може спричинити небажані наслідки для нього. Необґрунтований вибір професії може поставити людину перед фактом, що у неї немає передумов для виконання трудових функцій за обраною професією. Результатом цього стануть низька продуктивність праці, помилки і брак у роботі. А це, в свою чергу, викликає незадоволення обраною професією, що починає пригнічувати людину і навіть може призвести до психічних розладів. Невдалий вибір професії стосується не тільки самої особи, це має велике значення і для суспільства. Вимушена зміна професії через помилку під час її вибору, необхідність у переучуванні та перекваліфікації потребують певних витрат та відволікають працездатну людину від участі у суспільному виробництві. Внаслідок цього суспільство зазнає відчутних матеріальних втрат. За підрахунками зарубіжних науковців, правильний і своєчасний вибір професії в шкільному віці в 2–2,5 рази зменшує плінність кадрів, на 10–15% збільшує продуктивність праці і в 1,5–2 рази знижує вартість підготовки кадрів [3, с. 35–36].

Підготовка учня до праці та вибору професії – особливо важлива ланка в плануванні його життєвого шляху. У процесі розвитку суспільства стало зрозумілим, що людина працює найбільш ефективно тільки тоді, коли зміст праці відповідає її інтересам та здібностям, можливостям її організму. Кожна професія ставить перед особою певні вимоги, які визначаються її специфікою і змістом [1, с. 46].

Професійна орієнтація – це система психолого-педагогічних, медичних і державних чинників, які допомагають людині науково обґрунтовано обрати професію з урахуванням потреб суспільства, своїх

інтересів та здібностей. Поширеним також є визначення професійної орієнтації як науково-практичної системи підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення.

У 60-х – першій половині 70-х років ХХ ст. проф-орієнтація розглядалася як система державних заходів, спрямованих на формування в учнівської молоді психологічної готовності до вибору професій на основі потреб суспільства з урахуванням інтересів та схильностей особистості учня. Ключовими елементами визначення такого типу є державне управління процесом підготовки учня до вибору професії, спрямованість цього управління на певне коло професій і на певні галузі виробництва, формування в учнів психологічної готовності вибору саме цих, заданих професій. Особистість учня в цьому процесі витискується на край системи. Врахування психологічної структури особистості учня здійснюється «на основі потреб суспільства», тобто розглядається як другорядний елемент професійної орієнтації.

Українські психологи розробили нову концепцію проф-орієнтації, яка набула широкого визнання в наукових колах, у навчальній роботі вищих закладів освіти педагогічного та психологічного профілю й у практиці проф-орієнтаційної роботи з учнівською молоддю. Вихідною позицією у розробленні нової системи професійної орієнтації було бачення особистості насамперед не як об'єкта, а як суб'єкта саморозвитку. Саме цей процес саморозвитку покладено в основу формувальних функцій проф-орієнтації. Особистість у професійній орієнтації розглядається як суб'єкт діяльності, суть якої полягає у підготовці до професійного самовизначення. Засоби професійної орієнтації при цьому набувають характеру сприятливих умов, що стимулюють особистість до проф-орієнтаційної діяльності й через це – до самопізнання та саморозвитку

із спрямуванням на оптимальне вирішення власних життєвих завдань.

Спрямованість професійної орієнтації на «лікування» вад держави за рахунок особистості змінилася спрямованістю на виявлення, корекцію, розвиток потреб особистості, що не суперечать інтересам і потребам суспільства, а узгоджуються з ними.

Професійне й особистісне самовизначення мають багато спільного, а у вищих виявах майже зливаються. Роблячи спробу розділити їх, можна виокремити дві принципи відмінності: професійне самовизначення і професійний вибір. Професійне самовизначення залежить від зовнішніх, найчастіше сприятливих умов; особистісне – від самої людини.

Професійний вибір, на відміну від професійного самовизначення (за Є.І. Головахою), – це рішення, що стосується лише найближчої життєвої перспективи школяра. Він може бути здійснений як з урахуванням, так і без урахування віддалених наслідків прийнятого рішення, і в останньому випадку вибір професії як конкретний життєвий план не буде опосередкований віддаленими життєвими цілями.

Професійне самовизначення – складний, часом суперечливий процес, в основі якого лежить цілком виправдане прагнення молодої людини до самостійності, тоді як вона ще не в змозі обійтись без кваліфікованої допомоги школи, сім'ї. Під час цього процесу особистість школяра характеризується поєднанням найрізноманітніших суперечностей. Це насамперед суперечність між професійними прагненнями молоді, в яких переважає соціальна орієнтація на престижні професії, і потребами держави в спеціалістах таких професій. Це й суперечність між бажанням продовжувати освіту після закінчення школи і зниженням інтересу до навчання, що останнім часом все більше поширюється серед значної частини школярів. В особистісному плані можна назвати суперечності між професійними намірами школярів і можливостями їх реалізації, між професійними намірами і даними особистості, зокрема здібностями, між прагненням до самостійності та відсутністю уміння обґрунтовано прийняти рішення у виборі професії. Зміст діяльності особистості в процесі професійного самовизначення має бути спрямований на вирішення цих суперечностей.

Хоча процес професійного самовизначення нічим і не обмежує свободу дій особистості, але не потрібно забувати, що вільний вибір професії не має нічого спільного із самопливом і стихійністю. Вільний вибір професії має підпорядковуватися свідомій необхідності узгоджувати особистісні прагнення і наміри з потребами суспільства, а також співвідносити власні якості й можливості (особистісні дані) з вимогами, які висуває кожна професія до людини. Таке співвіднесення є відображенням наявної в особистості професійної самовідданості.

Самооцінка власних намірів і можливостей – це конкретна форма вияву самосвідомості. Вона є

внутрішньою умовою саморегуляції поведінки, усвідомлення людиною того, яку професію вона хоче обрати.

Поняття «самовизначення» розглядається в багатьох дослідженнях і часто пов'язується з трудовою діяльністю. І.С. Кон вважає, що самореалізація виявляється у праці та спілкуванні; П.Г. Щедровицький зазначає, що суть самовизначення полягає у здатності людини творити саму себе, свою індивідуальну історію, в умінні постійно переосмислювати власну сутність.

Вибір професії – складний і довготривалий процес, головне в якому – послідовність етапів. Його тривалість часто зумовлюється загальною незрілістю, інфантильністю поведінки та несформованістю соціальних орієнтацій молоді, що саме собою є зрозумілим, якщо згадати, що професійна самовизначеність – один із головних компонентів дорослості та стійкого образу «Я». Чітке професійне самовизначення, відповідно до статистичних даних, пов'язане із загальною задоволеністю життям (41%), а серед тих, хто не визначився, цей показник становить 26% [6, с. 123]. Самовизначення означає не автономію від дорослих, а чітку орієнтацію та визначення свого місця у дорослому світі. Поняття «самовизначення», яке використовується у психології, подібне до поняття «ідентичність».

Раннє самовизначення вважається позитивним, хоча теж має свої недоліки. Підліткові захоплення нерідко зумовлені випадковими факторами. Категоричність вибору та небажання розглянути інші варіанти часто служать психологічним захисним механізмом, засобом втечі від сумнівів. У майбутньому, в період юності, це може призвести до розчарування. Іноді рання професіоналізація пов'язана з несприятливими сімейними умовами, низькою успішністю та іншими негативними факторами, які знижують рівень свідомого та добровільного вибору. Важливий також і рівень поінформованості старшокласників як про майбутню професію, так і про самих себе. Юнаки та дівчата зазвичай мало знають про конкретні особливості кожної професії, що робить їхній вибір переважно випадковим. У виборі професії велике значення має професійна консультація, яку можна отримати у багатьох містах нашої країни. Вибір професії відображає певний рівень особистісних прагнень. Він охоплює оцінку своїх об'єктивних можливостей (скажімо, людині, яка у дитинстві не вчилася музики, важко вступити до консерваторії) та оцінку своїх здібностей.

Вибір професії – це передусім процес, ланцюжок взаємопов'язаних кроків, що здійснюються з урахуванням різних чинників, які можна поділити на чотири групи:

- плани – особисті плани людини щодо її кар'єри і майбутнього. А часто, як свідчить практика, доводиться враховувати і плани її близьких, наприклад батьків;
- схильності – інтереси до певних видів діяльності, побажання;

- здібності – як уже відомі особистості, так і приховані, такі, що не встигли виявитися;

- актуальна соціальна потреба у тому чи іншому виді професійної діяльності, а також прогноз динаміки попиту на фахівців певного профілю у майбутньому.

Здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, які забезпечують успішне оволодіння знаннями, навичками, вміннями та ефективну їх реалізацію в трудовій діяльності. Виявляючись в оволодінні знаннями, навичками і вміннями, здібності, проте, до них не зводяться. Вони є лише можливістю розвитку цих необхідних компонентів діяльності й характеризуються динамікою оволодіння ними – швидкістю, легкістю, глибиною, міцністю.

Здібності, які сприяють досягненню високих результатів у певній сфері діяльності, називаються спеціальними. Прикладом їх можуть бути математичні, літературні, музичні, підприємницькі, організаторські та інші здібності. Основне завдання особистості в такому разі полягає в розвитку цих здібностей, у формуванні вольових якостей для їх реалізації. Спеціальні здібності органічно пов'язані з загальними здібностями. Чим вищий рівень розвитку загальних здібностей, тим кращі внутрішні можливості для розвитку спеціальних здібностей.

З погляду трудової діяльності прийнято виділяти:

- теоретичні здібності, пов'язані з абстрактно-логічним мисленням;
- практичні здібності, що виявляються в конкретно-практичних діях;
- комунікативні здібності, які забезпечують ефективність спілкування, адекватні сприйняття та оцінку інших людей, соціально-психологічну адаптацію працівника.

Рівень розвитку здібностей людини залежить від конкретних умов її життя і діяльності, методів формування знань і умінь, необхідних для тієї чи іншої діяльності, а також від наявності природних задатків.

Поєднання здібностей характеризує творчий рівень особистості й зумовлює потенціал її розвитку. Важливою умовою реалізації потенціалу особистості є гармонія між людиною і професією.

Від народження людина має певні природні передумови – задатки – для подальшого розвитку здібностей. Задатками здібностей є особливості нервової системи, що зумовлюють роботу різноманітних аналізаторів, окремих коркових зон і півкуль мозку. Вроджені задатки визначають швидкість утворення тимчасових нервових зв'язків, їх усталеність, співвідношення першої і другої сигнальних систем.

Нахили не тільки виявляються, а й формуються в діяльності. Тому потрібно не чекати, а свідомо братися за роботу різних видів. Тільки активна діяльність, до того ж різноманітна, дає змогу зрозуміти й перевірити свої нахили [9, с. 43].

Отже, професію потрібно обирати відповідно до сталих інтересів, нахилів.

Професійне самовизначення має бути органічним компонентом процесу загального життєвого самовизначення особистості, яка розвивається: формування її етичних переконань, ціннісних орієнтацій, загальної життєвої спрямованості. Звичайно, для різних школярів ступінь взаємозв'язку між загальним і професійним самовизначенням різний. Одні просто обирають професію, у інших такий вибір формується в контексті загального осмислення свого місця в житті, відповідно до прагнення реалізувати свій життєвий потенціал, своє «Я».

Реалістичний вибір – це вибір не випадковий, а певною мірою обдуманий, такий, що враховує реальні життєві обставини. Проте не завжди реалістичний вибір виявляється достатньо точним, правильним, що забезпечує успішну професійну кар'єру. Як же потрібно розуміти життєвий шлях, на якому, по-перше, реалізується загальна життєва спрямованість, по-друге, досягається відповідність професійним схильностям і здібностям, і, по-третє, завдяки виконанню перших двох умов, виникає відчуття глибокого душевного задоволення?

Вибір трудового (професійного) шляху має бути свідомим і самостійним. Свідомим він може бути лише тоді, коли враховуються такі важливі фактори, як потреба конкретного економічного району, країни в кадрах; відповідність власних інтересів, нахилів, здібностей, стану здоров'я вимогам професії, що обирається; досвід практичної діяльності в конкретній галузі праці; умови праці [7, с. 16].

Самостійність у виборі професії означає максимум незалежності, власної ініціативи. Але, звичайно, потрібно враховувати поради компетентних і досвідчених людей. Свідомість і самостійність у виборі професії передбачають реалістичне самооцінювання учнями своїх інтересів, здібностей, вольових якостей. Таке самооцінювання під силу далеко не кожному. Тому учням важливо прислухатися до думки вчителів-предметників, класного керівника. Адже кожний педагог, спостерігаючи за поведінкою учнів, їхньою діяльністю, може краще оцінити інтереси, нахили, характер, здібності, підготовленість до роботи школярів.

За прогнозами спеціалістів, кожній людині протягом життя доводиться 5–6 разів істотно оновлювати професійні знання і вміння. А для цього потрібно мати міцний фундамент – загальну середню освіту.

Навряд чи потрібно підкреслювати, наскільки важливо забезпечити умови для того, щоб професійне самовизначення кожного школяра виявилось успішним. Як уже зазначалося, це в інтересах і окремої особи, і всього суспільства в цілому. Тому вся шкільна робота має бути поставлена так, щоб допомогти дитині правильно обрати професію.

У Положенні про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, затвердженому Наказом Міністерства освіти України, Міністерства праці України, Міністерства у справах молоді і спорту України від 2 червня 1995 р. №159/30/1526, визначено

етапи профорієнтаційної роботи зі школярами різного віку. У процесі навчальної, позакласної та позашкільної роботи здійснюється ознайомлення дітей з найпоширенішими професіями, виховання позитивного ставлення до різних видів трудової та професійної діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості, формування початкових загально-трудо-вих умінь і навичок, здатності до взаємодії з іншими людьми в процесі діяльності. Результат – сформоване у школярів ставлення до себе, суспільства і професійної діяльності [8].

З'ясування мотивів вибору професії дає можливість дізнатися про те, що саме спонукало людину обрати певну професію і наскільки чіткими, аргументованими є мотиви цього вибору. Мотиви вибору професії учнями дуже різноманітні: суспільна значущість професії; її пізнавальне значення; матеріальні міркування; можливість гарантованого працевлаштування; наявність здібностей до певного виду професійної діяльності; посилення на приклад; романтика професійної діяльності; вплив сімейних традицій; поради й приклади рідних і друзів та ін. [4, с. 167].

Готовність учня до профільного навчання має базуватися на загальному орієнтуванні в світі професій та їхніх вимогах до особистості. Є безліч класифікацій професій. Згідно з класифікацією Є.Клімова, всі професії поділяються на п'ять типів: «людина – природа», «людина – техніка», «людина – людина», «людина – знакова система», «людина – художній образ». Розглядаючи ці типи професій як загальні профілі, їх розподіляють за такими напрямками:

– «людина – природа»: природничо-науковий, хіміко-біологічний, медичний, екологічний, сільськогосподарський, географічний тощо;

– «людина – техніка»: технічний, технологічний, транспортний, комп'ютерно-інформаційний, виробничий, дизайнерський тощо;

– «людина – людина»: гуманітарний, філологічний, економічний, спортивний, історичний, правознавчий, педагогічний тощо;

– «людина – знакова система»: природничо-науковий, фізико-математичний, інформаційний, лінгвістичний тощо;

– «людина – художній образ»: естетичний, образотворчий, музичний, хореографічний, театральний, дизайнерський тощо [5, с. 20].

Отже, спираючись на інтерес учнів до відповідних професій, можна зорієнтувати їх на доцільний профіль навчання. Знаючи здібності та нахили учнів до деяких предметів навчально-виховного циклу, можна запропонувати відповідний профіль, а в подальшому і саму професію.

За характером праці розрізняють два класи професій:

1. Професії виконавчого класу: пов'язані з виконанням рішень, роботою за заданим зразком, дотриманням правил, що діють, і нормативів, дотриманням інструкцій, стереотипним підходом до розв'язання проблем (агент, медсестра, продавець,

приймальник замовлень, соціальний працівник, машиніст, оператор, верстатник, столяр, касир, друкарка, телефоніст, перукар). Професії цього класу переважно не потребують вищої освіти.

2. Професії творчого класу: пов'язані з аналізом, дослідженням, випробуванням, контролем, плануванням, організацією і управлінням, конструюванням, проектуванням, розробленням нових зразків, ухваленням нестандартних рішень. Вони потребують незалежного й оригінального мислення, високого рівня розумового розвитку і, зазвичай, вищої освіти (лікар, менеджер, референт, психолог, вчитель, юрист, інженер, економіст, математик, архітектор, фізик) [2, с. 25].

Система мотивів, зокрема й мотивів професійного самовизначення, динамічна і змінюється упродовж усього життя людини. Від дитячих слабких, нерозвинених мотивів, фантазій і мрій підліткового віку – до мотивів сталого вибору з погляду здібностей, інтересів і цінностей.

Є велика кількість різноманітних мотивів, які впливають на ефективність процесу професійного самовизначення. Поряд з економічними (гідна заробітна плата, наявність пільг), велике значення мають психологічні мотиви: самоповага, визнання іншими людьми, моральне задоволення роботою. Ці види мотивів базуються на вивченні потреб людини.

Умовою успішного професійного самовизначення учня є наявність у нього професійно важливих якостей, які варто розуміти як окремі динамічні риси особистості, психічні, психологічні й фізичні властивості, котрі відповідають вимогам до людини певної професії і сприяють успішному оволодінню нею. Підготовка до свідомого вибору професії передбачає активне формування психологічних якостей особистості: здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, прагнень, професійних планів, ідеалів, переконань.

Вибір професії вдалий тоді, коли праця приносить людині задоволення, відповідає її фізичним і духовним здібностям, психічним особливостям, інтересам, знанням і вмінням. Тому одне з найважливіших завдань сучасної загальноосвітньої школи якраз і полягає в тому, щоб допомогти дитині правильно обрати майбутню професійну діяльність.

Література

1. *Вайсбург А.А.* Организация профориентационной работы школы, ПТУ, предприятия / А.А. Вайсбург. – М.: Просвещение, 1986. – 128 с.
2. *Ендальцев В.С.* Выбор профессии. Социальные, экономические и педагогические факторы / В.С. Ендальцев. – К.: Вища школа, 1982. – 149 с.
3. *Захаров Н.Н.* Профессиональная ориентация школьников / Н.Н. Захаров. – М.: Просвещение, 1988. – 270 с.
4. *Климов Е.А.* Путь в профессию / Е.А. Климов. – Л., 1974. – 190 с.
5. *Мир профессий: Человек – техника* / Сост. В.Е. Гаврилов. – М.: Мол. гвардия, 1987. – 350 с.
6. *Павлютенков Е.М.* Кем быть? / Е.М. Павлютенков. – К.: Молодь, 1989. – 200 с.

7. Поляков В.А. Школа и выбор профессии / В.А. Поляков, С.Н. Чистякова, Г.Г. Агапова. – М.: Педагогика, 1987. – 176 с.
8. Про затвердження Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.uazakon.com/documents/date_b0/pg_gwccsu.htm
9. Раттер М. Помощь трудным детям: пер. с англ. / М.Раттер. – М., 1987. – 125 с.

Анотації

Андрій МИКОЛАЄНКО, Віктор ГЕРАСИМЧУК

Професійна орієнтація та професійне самовизначення учнів загальноосвітніх навчальних закладів

У статті висвітлюється соціально-педагогічна проблема професійної орієнтації та професійного самовизначення учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Розглядаються умови успішного професійного самовизначення школярів та мотиви вибору ними майбутньої професії.

Ключові слова: професія, професійна орієнтація, професійне самовизначення, вибір професії, здібності.

Андрей МЫКОЛАЕНКО, Виктор ГЕРАСИМЧУК
Профессиональная ориентация и профессиональное самоопределение учащихся общеобразовательных учебных заведений

В статье освещается социально-педагогическая проблема профессиональной ориентации и профессионального самоопределения учащихся общеобразовательных учебных заведений. Рассмотрены условия успешного профессионального самоопределения школьников и мотивы выбора ими будущей профессии.

Ключевые слова: профессия, профессиональная ориентация, профессиональное самоопределение, выбор профессии, способности.

Andriy MYKOLAYENKO, Viktor GERASYMCHUK
Professional orientation and professional self-determination of the pupils of general educational establishments

The article deals with the social and pedagogical problem of professional orientation and professional self-determination of the pupils of general educational establishments. Considered the conditions for a successful professional self-determination of the pupils and motives of their choice of future profession.

Keywords: profession, professional orientation, professional self-determination, choice of profession, abilities.

Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до процесу морального виховання дітей

Любов ЛОХВИЦЬКА,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики дошкільної освіти, заступник декана з наукової роботи факультету педагогіки і психології

На сучасному етапі розвитку Української держави відбувається реформування освітньої галузі, зокрема її першої ланки – дошкільної. Завдання модернізації змісту дошкільної освіти, гуманізації її цілей та принципів чітко окреслені в Державному стандарті дошкільної освіти України – Базовому компоненті дошкільної освіти (нова редакція, 2012 р.) [1]. Головний акцент у цьому документі ставиться на «...розвиток особистості дитини як основний ресурс, що визначає поступальний рух

суспільства» [там само, с. 4]. Відповідно визначено засади нового Базового компонента, серед яких «надання пріоритету соціально-моральному розвитку особистості, формування у дітей уміння узгоджувати особисті інтереси з колективними; компетентнісний підхід до розвитку особистості, збалансованість набутих знань, умінь, навичок, сформованих бажань, інтересів, намірів та особистісних якостей і вольової поведінки дитини...» [там само, с. 4–5]. Отже, попри наявне явище інтелектуальної селекції, яке спостерігається останнім часом, на порядку денному постала необхідність створення умов для морального зростання дітей та становлення їх як особистостей, культивування в них загальнолюдських цінностей, формування навичок поведінки в навколишньому середовищі тощо. Реалізувати зазначені завдання повинні насамперед батьки та вихователі дошкільного